

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на проф. д-р Дарина Григорова, представен за получаване на научната степен „доктор на науките“ в професионално направление 2.2. История и археология, на тема: „Между края на Съюза и началото на Федерацията. Русия в българските дипломатически анализи (1990–1999)“.

Настоящата дисертация представлява задълбочено изследване на постсъветска Русия в контекста на българската дипломатическа оценка на процесите между 1990 и 1999 г. Авторката анализира непубликувани дипломатически архиви, с което въвежда нови източници в научно обръщение. Темата е актуална, тъй като процесите в Русия през 90-те години на XX век оказват огромно влияние върху съвременното развитие на света. В изследването се засягат ключови въпроси като постсъветските корени на конфликта Русия – Украйна, еволюцията на руската позиция за разширяването на НАТО и най-вече се очертава формирането на съвременния руски авторитаризъм. Особено ценно в изследването е разработването на концепцията за „стратегическия дуализъм“ в руската външна политика, която описва сложната динамика между геополитическите интереси на Русия и нейните реални възможности в преходния период след разпадането на СССР.

Изследването се основава на интердисциплинарен подход, включващ исторически и политологичен анализ. Авторката използва широк спектър от източници, сред които 213 непубликувани архивни документа от дипломатическия архив на МВнР, официални държавни документи от руски, американски и украински архиви, както и богат корпус от научна литература на български, руски и английски език. Периодичният печат и спомените на преки участници в събитията допълнително обогатяват изследването.

Текстът е структуриран в увод, три основни глави, заключение, изворова база и библиография. Изследването е добре организирано, като всяка част логично следва от предходната и допринася към цялостния анализ.

Първа глава обхваща 109 страници (стр. 18–127) и е разделена на две основни части, които разглеждат вътрешните и външните фактори, довели до разпада на СССР. В тази част от

дисертацията се анализират ключови процеси като политическите движения, икономическата криза, идеологическите трансформации и дипломатическите сценарии за бъдещето на Съветския съюз.

Главата и подразделима два родлаздела - „Самодейният“ фактор. Неформалният идеологически и политически инструмент за разпадането на СССР (*стр. 18–70*) и Дипломатически анализи, прогнози и сценарии за „триединната криза“ на СССР (1990–1991) (*стр. 71–127*)

Първата част от главата се фокусира върху ролята на неформалните движения, социалните и политическите групи, които са изиграли важна роля за ускоряване на процеса на разпад на СССР. Според авторката, СССР не се разпада единствено под натиска на икономически проблеми или външни фактори, а също и под влияние на вътрешни идеологически движения, които създават алтернативни форми на политическа легитимност и подкопават традиционните комунистически структури. В тази част се представят Народните фронтове и ролята им деконструкцията на СССР (*стр. 18–23*). Обсъждат се примери като Балтийските народни фронтове (в Литва, Латвия и Естония), които първи поставят открито въпроса за независимост. Анализират се разликите между демократичните, националистическите и патриотичните движения в Русия и другите съветски републики. Обяснява се ключовата роля на Литва, Латвия и Естония, които първи формулират идеята за суверенитет и независимост в края на 80-те години. Разглежда се събитие като „Балтийската верига“ (23 август 1989 г.), когато 2 милиона души се хващат за ръце в протест срещу съветската власт. Специално място е отделено на специфичната ситуация в Беларус, където антисъветските движения остават слаби в сравнение с другите републики. Според авторката, това се дължи на по-силната комунистическа идентичност и липсата на силни дисидентски кръгове. Изключително интересен момент в изследването е представянето на ролята на Католическата църква, особено в Литва и Полша, която действа като център за антикомунистическа съпротива. Води се дискусия за влиянието на Папа Йоан Павел II и неговата политика спрямо Източна Европа. Разгледани са и неформалните движения в РСФСР и влиянието им върху руския политически живот (*стр. 49–70*) Очертават се либерално-демократическите, социал-демократическите и националистическите тенденции в руската политика. Особено внимание се отделя на разграждането на КПСС и възхода на Борис Елцин като политически лидер.

Втората част от главата предлага подробен анализ на дипломатическите сценарии, разработени в България и други източноевропейски страни, относно вероятното бъдеще на СССР. Въведен е терминът „триединна криза“, който описва съвпадението на политическа, икономическа и социална криза в СССР. Според дипломатически документи от периода, тези три елемента правят съветския колапс неизбежен. Анализира се битката между Елцин и Горбачов, която води до разграждане на съветската власт. Представена е и българската дипломатическа реакция на Августовския пуч (1991) (*стр. 86–99*). Много полезно е използването и на американски прогнози и разузнавателни сценарии за разпадането на СССР (*стр. 99–110*).

Още в тази глава е отделено и специално внимание на украинският фактор в разпадането на СССР (*стр. 110–127*). Подчертава се ролята на Киев като ключов елемент за окончателното разпадане на СССР.

Първа глава представя детайлен, добре аргументиран анализ на причините за демонтажа на СССР. Авторката използва широк спектър от източници и предлага оригинален дипломатически ракурс върху събитията.

Главата се откроява с дълбочинен подход, анализ на различни идеологически течения и богат документален материал. В същото време ясно личи авторската позиция по ключовите проблеми. От стилистична гледна точка неприятно впечатление прави използването на доста русизми. Още тук се вижда и проблем с техническото оформление на научния апарат, който за съжаление присъства и в следващите глави.

Втората глава обхваща 107 страници (стр. 128–235) и е структурирана в две основни части, които разглеждат формирането и развитието на политическата система в Русия през 90-те години.

Основният фокус на тази част от дисертацията е върху процесите на институционално изграждане на Руската федерация след разпадането на СССР, укрепването на президентската власт, борбата между демократичните и авторитарните тенденции и ролята на външнополитическите фактори за руската политическа траектория.

Структурата на главата включва следните две основни части: Изграждането на руската президентска република (стр. 128–192) и Президентската политическа система след 12 декември 1993 г. (стр. 194–235)

Първата част на главата проследява формирането на политическата система на Русия, като се съсредоточава върху централизацията на властта в президентската институция, конфликта между президентството и парламента и утвърждаването на новата Конституция на Руската федерация. В началото на частта се обсъждат различните термини, използвани за кризата между президента Борис Елцин и Върховния съвет на Русия. Представя се как събитията са описани в руските, българските и западните дипломатически анализи. Понататък е описана хронологията на конфликта „президент–парламент“. Разглеждат се основните етапи на политическата криза от 1992–1993 г., които довеждат до въоръжения сблъсък в Москва през октомври 1993 г.. Представена е динамиката на сблъсъка между Борис Елцин и лидерите на Върховния съвет, които се противопоставят на засилената президентска власт. В следващата част проф. Григорова въвежда концепцията за „двувластието“ като ключов елемент в руската политическа нестабилност през ранните 90-те. Анализират се правните, институционалните и политическите аргументи на двете страни в конфликта. Представен е и аспекта на сблъсък център–периферия. Разглежда се как различните региони на Русия реагират на централизацията на властта. Включени са детайлни анализи на ключови региони, които се стремят към по-голяма автономия или дори независимост.

Представена е и ролята на пропагандата в конфликта „президент–парламент“ (стр. 162–182). Анализира се как руските медии и политически лидери представят кризата от 1993 г.. Българската дипломация анализира конфликта като индикатор за бъдещото развитие на Русия. Докладите от МВнР предвиждат, че Елцин ще консолидира властта, но за сметка на демократичните процеси. Изключително интересни са и представените дипломатически анализи и прогнози за Русия след 3–4 октомври 1993 г. (стр. 188–192)

Втората част на главата се фокусира върху въвеждането на новата руска конституция и концентрирането на властта в ръцете на президента. Анализира се приемането на Конституцията на Руската федерация през 1993 г.. Оценява се до каква степен новата конституция осигурява демократични механизми или укрепва авторитаризма. Представен е процесът на увеличаване на правомощията на президента за сметка на парламента. Специално място е отделено на социалното разделение и политическите идеологии (стр. 206–212). Описва се разделието между демократично настроените граждани и носталгиците по съветския строй. Анализира се как руската държава се опитва да формира нова национална идентичност след 1993 г.. В тази част на главата се разглеждат и отношенията между Русия и Беларус, които започват да се изграждат върху идеята за „руско-беларуски съюз“. Главата завършва със сравнително кратко представяне на постелцинския период от 1998–1999. Тук се очертава политическата нестабилност в края на 90-те, и се оценява ролята на Владимир Путин като потенциален наследник на Елцин. Втората глава анализира и представя формирането на руския авторитаризъм като проф. Григорова въвежда терминът „просветен авторитаризъм“, който има сериозни препратки към руската имперска политическа традиция. За мен не е напълно ясно в какво точно се изразява „просветеността“ на модела на Елцин. В същото време безспорно се очертава една ясна линия, свързана с изграждането на авторитарните управленски структури още в този момент.

Третата глава обхваща 117 страници (стр. 238–355) и се фокусира върху външната политика на Русия през 90-те години, като проследява ключовите геополитически конфликти, стратегическите амбиции на страната и външнополитическите дилеми, пред които е изправена новата Руска федерация.

Основният акцент на главата е върху концепцията за „стратегически дуализъм“, въведена от авторката, която описва разколебаната външнополитическа ориентация на Русия между опити за интеграция със Запада и стремеж за възстановяване на влиянието в постсъветското пространство.

Главата има две основни части. Първата е озаглавена „Стратегическата чувствителност“ на руската външна политика (стр. 238–295), а втората „Руско-украинската „студена война“ в битката за съветското наследство“ (стр. 295–355)

Първата част анализира как Русия реагира на глобалните геополитически промени и как се формира външната ѝ политика в периода след 1991 г.. Специално внимание се отделя на прехода от съветска към руска дипломатическа традиция, на усилията за сътрудничество със Запада и на ключовите геополитически дилеми, пред които се изправя страната. Тази част от разработката започва с хронология на събитията от 1992 – 1999. Разглежда се как руската външна политика се променя през годините в зависимост от вътрешнополитическата ситуация и международния контекст. Анализира се еволюцията на руската външнополитическа концепция – от концепцията за сътрудничество с Запада в началото на 90-те до по-твърдата позиция в края на десетилетието. Специално внимание е отделено на разширяването на НАТО. Обяснено е как разширяването на Алианса на изток е възприето от руските политически елити като заплаха. Анализира се руската дипломатическа реакция на присъединяването на Полша, Чехия и Унгария към НАТО през 1999 г. Изключително интересна е частта посветена на Службата за външно разузнаване

(СВР) на Русия (стр. 253–257). Изследват се анализите на руските разузнавателни служби за международната среда и техните прогнози за глобалните баланси на силите. След това и представен българският поглед към еволюцията на руската позиция спрямо НАТО. Представени са българските дипломатически доклади, които анализират как Русия възприема разширяването на НАТО и последиците за Балканите. Разглежда се как Русия опитва да представи инициативата „Партньорство за мир“ като алтернатива на разширяването на НАТО. В тази част е представен много важен пасаж свързан с идеологическата трансформация, която настъпва в Руската федерация. Анализира се идеята за Русия като „евразийска цивилизация“ и как тази концепция се противопоставя на евроатлантическата интеграция. Много добре е представена конкуренцията между Русия и Турция за влияние на Балканите, включително и в България. Специално внимание е отделено на „Синдромът Жириновски“ и националистическите идеи в руската външна политика. Изследва се ролята на крайните националистически и евразийски концепции в руската външна политика.

Втората част на главата разглежда нарастващото напрежение между Русия и Украйна и битката за контрол върху съветското наследство – територии, ресурси, армия и международно влияние. Представянето на противоречията започва с Кримския въпрос, минава през въпросът за Черноморския флот и руските претенции върху военноморските бази в Севастопол. Също така тук се анализира политическата активност на проруски сили в Източна Украйна и как Русия използва тези движения за влияние. Описва се споразумението за ядрено разоръжаване на Украйна и руската политика спрямо този въпрос. Оценява се как българската дипломация възприема нарастването на националистическите тенденции в Украйна.

Третата глава представя детайлен анализ на руската външна политика през 90-те години, като доказва стратегическото колебание на Москва между Запада и постсъветското пространство. Въвеждането на концепцията за „стратегически дуализъм“ е значим принос на авторката, който предлага нова рамка за разбирането на руската геополитика.

Все пак в изследването има и известни проблеми. В трета глава особено в частта посветена на руско-украинските отношения личи небалансираното представяне на проблема като по-голяма тежест е дадена на украинските политики и вътрешни проблеми. Поради характера на изследването липсва класическия хронологичен подход и ясното свързване с политическата история. Във втора глава е отделено сравнително малко внимание на икономическата проблематика, въпреки че тя е една от основните причини за противоречията между президентската власт и парламента.

Все пак тези забележки са пренебрежимо малки на фона на цялостния мащаб на изследването.

Заклучителната част на дисертацията прави обобщение на основните резултати от изследването и предлага интерпретация на ключовите тенденции в руската политика през 90-те години. Трудът е приносен в няколко направления, като най-значимият принос е въвеждането в научно обръщение на нови дипломатически документи, разработването на концепцията за „стратегическия дуализъм“ и анализът на процесите на държавно изграждане в Русия. Подобно изследване до момента не е правено в българската

историография, а използването на нашите дипломатически документи и сравненията с американските разузнавателни доклади създават една непредставяна до момента картина и гледна точка за процесите в СССР и Руската федерация.

Дисертацията на проф. д-р Дарина Григорова - „Между края на Съюза и началото на Федерацията. Русия в българските дипломатически анализи (1990–1999)“ е научно обоснован и задълбочен труд, който прави съществен принос към разбирането на постсъветска Русия. Анализът е добре аргументиран, използваните източници са широкоспектърни, а направените изводи имат висока научна стойност. Въз основа на всичко казано до тук смятам, че уважаемото жури може напълно обосновано да присъди на проф. д-р Дарина Григорова научната степен „доктор на науките“ в професионално направление 2.2. История и археология.

София

8 юли 2025 г.

проф. д-р А. Сивилев

